

Javaslat a

**A Gersei Petők - Keszthely és végvára
„[nemzeti érték megnevezése]”**

[települési/tájegységi/megyei/külhoni magyarság] értéktárba történő felvételhez

(Egy hosszabb dolgozatom részletei alapján)

Vázlat:

1. Bevezetés
2. A Nádasd nembeli (nemzetség) Gerseiék
3. A „korai” Gersei Petők : László és Péter
4. Gersei Pető László és Péter fiai
5. Gersei Pető Miklós utódai (a horvát ág)
6. A Gersei Petők „rezi ága” - Bárány Gersei Pető
7. A keszthelyi végvár további sorsa – a Gersei Petők „tátika ága”

Készítette:

KARDOS JÓZSEF (név)

..... (aláírás)

Keszthely, 2016.02. 25. település, dátum)

(P. H.)

I. A JAVASLATTEVŐ ADATAI

1. A javaslatot benyújtó (személy/intézmény/szervezet/vállalkozás) neve:

Kardos József

2. A javaslatot benyújtó személy vagy a kapcsolattartó személy adatai:

Név: Kardos József

Levelezési cím: 8360 Keszthely Deák Ferenc u. 65

Telefonszám: 83/ 311 921

E-mail cím:

II. A NEMZETI ÉRTÉK ADATAI

1. A nemzeti érték megnevezése

A GERSEI PETŐK – KESZTHELY ÉS VÉGVÁRA

2. A nemzeti érték szakterületenkénti kategóriák szerinti besorolása

agrár- és élelmiszer gazdaság egészség és életmód épített környezet
ipari és műszaki megoldások kulturális örökségx sport
természeti környezet turizmus

3. A nemzeti érték fellelhetőségének helye

Keszthely (Pető vagy Goldmark ház- Fő tér)

4. Értéktár megnevezése, amelybe a nemzeti érték felvételét kezdeményezik

Xtelepülési tájegységi megyei külhoni magyarság

5. A nemzeti érték rövid, szöveges bemutatása, egyedi jellemzőinek és történetének leírása

A hosszabb tanulmány részletei ezt bőven kifejtik

6. Indoklás az értéktárba történő felvétel mellett

A Gersei Petők 300 évig Keszthely földesuraiként – a végvár megteremtése mellett is – jelentősen hozzájárultak a (mező) város fejlődéséhez

7. A nemzeti értékkel kapcsolatos információt megjelenítő források listája (bibliográfia, honlapok, multimédiás források)

A tanulmányhoz mellékelte irodalomjegyzék

8. A nemzeti érték hivatalos weboldalának címe:

.....

III. MELLÉKLETEK

1. Az értéktárba felvételre javasolt nemzeti érték fényképe vagy audiovizuális dokumentációja
Az irodalomjegyzékben feltüntetett egyes művekben található képanyag felhasználható. Egyéb
műveké is. (lásd melléklet)

2. A Htv. 1. § (1) bekezdés j) pontjának való megfelelést valószínűsítő dokumentumok,
támogató és ajánló levelek
.....

3. A javaslatához csatolt saját készítésű fényképek és filmek felhasználására vonatkozó
hozzájáruló nyilatkozat
.....

Kardos József

A Gersei Petők – Keszthely és végvára (Egy hosszabb tanulmány részletei)

I. Bevezetés

A Gersei Petők mintegy háromszáz évig (15–18. század) – közvetlenül vagy rokonaik révén közvetve is – Keszthely földesurai voltak. Így maradandóan befolyásolták a város és – különösen – végvára életét. (Megjegyzés: Én magam a Pető név -h- nélküli változatát használom!)

A család történetének kutatásában elsősorban Szatlóczi Gábor (2000., 2002.) és Végh Ferenc (2002., 2007.) ért el jelentős eredményeket. Szatlóczi (2002., elsősorban: 7., 98–90.) így foglalja össze a Gersei Petők „fénykorának” birtokviszonyait – kikutatván a következőket: A 15–16. században húsz megyében voltak birtokaik, és huszonegy várat is – teljesen vagy részben, hosszabb ideig vagy átmenetileg – birtokoltak. Mindezekhez örökségek, királyi adományok, foglalások és „okos” házasságok révén jutott hozzá a család. (Tanulmányomban a későbbiek folyamán már csak azon birtokaikra utalok, amelyeket elsősorban fontosoknak tartok megemlíteni.)

Íme a húsz megye és – zárójelben – a huszonegy vár: Zala (Kemend [ma: Kemendollár], Rezi, Tátika, Keszthely; résztulajdon: Hegyesd, [Balaton]Győrök), Vas (Márványkő), Fejér, Tolna, Somogy ([Balaton]Szentgyörgy; résztulajdon: Somogyvár), Varasd (Béla, Ivanec), Zágráb (Lipovec, Jastrebarsko), Zemplén (Sztropkó), Bereg, Gömör (Serke, Gede), Nógrád (Fülek), Bihar (Pelbárhida), Torontál, Arad (Szódi), Temes (Pósakastélya), Keve, Krassó, Csanád (Derekegyháza), Csongrád, Pozsony.

A Gersei Petők 1552 előtt 13, 1552 és 1570 között 14, 1570 és 1589 között 11 várnak voltak birtokosai vagy részbirtokosai. 1531-ben több mint 2000, 1549-ben pedig több mint 800 porta tartozott hozzájuk. Ez utóbbi csökkenés oka a török terjeszkedése!

II. A Nádasd nembeli Gerseiek

A Gerseiek a Vas megyei Nádasd nemzetségből származtak. A nemzetség őse a 12. század közepén élt. Birtokai a megye déli részén feküdtek. A 13. század elején a nemzetség négy ágra szakadt: Nádasdi, Darabos, Oszkói, Gersei. A négy ág nevét ma is meglevő Vas megyei községnevek őrzik.

Gerse (1950-ben Karáttal egyesülve: Gersekarát) Körmentől kelet-délkeletre, illetve Vasvártól nyugat-délnyugatra található. A Gerse név eredete: vagy a Gergely személynév becéző alakja, a Gersa; vagy a szerb-horvát Grša személynév.

A Nádasd nemzetségnév eredete: a nádas – náddal benőtt terület – főnév -d képzős származéka. (A település Körmentől délre fekszik.) Ez az alapja a nemzetség úgynevezett „beszélő” címerének is: Kék pajzsban áll a „főalak”, két nádszál („nádas”); közöttük (előttük/mögöttük?) álló/úszó/felszállni készülő vadkacsa; sisakdísz: kiterjesztett szárnyú kacsa; „takaró”: ezüstkék. A címer jelmondata egy újszövetségi idézet (Pál apostol rómaiakhoz írt leveléből, 8,31 – az eredetiben qui helyett qius van): „Si Deus pro nobis, qui contra nos?” (Ha Isten velünk, ki ellenünk?)

Gersei Pető Péter egyik fia, János II. Ulászló királytól – érdemei elismeréseként – 1507-ben „címerbővítést” kapott: A négyfelé osztott pajzs első, vörös mezőjében („udvarában”) egy ágaskodó, befelé forduló koronás oroszlán látható, hátulsó combjainak tövéig. A második,

kék mezőben két zöld nád között („nadas”) tóban fehér vadkacsa „úszkál”. A harmadik, kék mezőben félig vörös, félig arany félhold („szarvaival” fölfelé) és két arany csillag ragyog. A negyedik, vörös mezőben koronás (?) arany sárkány áll. A pajzs fölötti sisak koronáján két kiterjesztett sasszárny lebeg. „Takaró”: jobbról ezüstkék, balról aranyvörös. A pajzsot a király két koronás gyermeke tartja: Jobbról Anna hercegnő, akinek jobb kezében országalma; balról Lajos trónörökös, akinek jobb kezében jogar van. A pajzs feletti koronán, a két sasszárny között pedig magának II. Ulászló királynak állóképe látható: fején koronával, jobb kezében az országalmával, bal kezében a joggal.

Az előbb említett Gersei Pető János unokája („Sánta” Ferenc fia), János, aki 1549-ben bárói rangot nyert, címerében a pajzs fölötti két koronás sisak között, amelyekből egy fekete sasszárny emelkedik föl, fehér papi talárban, vörös palástban, arany stólával, vörös drágakövekkel díszített süvegben püspök látható, aki mindkét kezét áldásra nyújtja ki. (A címerleírások forrásai: Karácsonyi–Csoma, 1995. 1274–1275.; Nagy, 1988. V. 263.; Wertner, 1892. 207. és 209.)

Miután a Nádasd nemzetség négy ágra vált szét, felosztották egymás között az addig közös ősi birtokokat. Az 1220–1230-as évektől az 1420–1430-as évekig – az oklevelek tanúsága szerint – a négy ág hozzávetőleg 160 – főleg Vas és Zala megyei – településen rendelkezett földbirtokokkal. Ezekből körülbelül 110 jutott a Gerseieknek. Majd belőlük nagyjából 80 került a Petők kezébe. (A számok kerekítettek!) Utóbbiak mintegy fele a 15. század első harmadában négy várhoz – Vasban Márványkő; Zalában Kemend, Rezi és Tátika – tartozott. (Keszthely Rezihez!)

A Gersei-ág első ismert személye Csapó ispán volt (1253). Felesége: Margit. Három fia: Andornak, Lőrinc és András. Testvére: Simon (+1275 előtt), akinek felesége: Kökényesi Simon leánya, Margit. Mivel nem voltak örökösök, az ő birtokaikat is Csapó fiai örökölték. Testvérei bejegyzésével András kezében összpontosult a családi vagyon, aki V. István és IV. László király hűséges szolgálataiért kapott jelentős adományokkal gyarapította ezt. Például 1259-ben – az előző évi stájer hadjáratokban tanúsított hősiességéért – megkapta Páh(ok) birtokot. 1290-ben a domonkos szerzetesrendiek „világi testvére”, 1283-ban a királyi fegyvernökök ispánja. Fiai, András, Dénes és László apjuk testvéreinek fiától, Pétertől és Márktól is vásároltak birtokokat, a magtalan Pétertől pedig még örökölték is. Az elszegényedett, illetve örökös nélküli Oszkóiaktól is sorra vásárolták meg az elaprózódott ősi Nádasd-birtokokat.

Dénes, László és családjuk– Károly Róbert király iránti hűségük miatt – a nyugati végek kiskirályának, Kőszegi Jánosnak esett áldozatul. Csupán László kisleánya, Magit (+1372) menekült meg a bosszú elől. Magitot édesanyja öccse, Köcskei Sándor országbíró a királyi udvarba vitte, ahol ő a királyné udvarhölgye lett, és férjhez ment a ghymesi várnagy és kincstartó Magyar Pálhoz (+1361). A király Margitot – apja érdemeiért – „fiúsította”. A király – egyes ősi Gersei-birtokokon kívül még – számos új adománnyal is gazdagította a házaspárt. Margit birtokokat adományozott az egyháznak, illetve jövedelmekkel látta el azt. (Személyes okok is vezették: László, Erzsébet, Domokos nevű gyermekeik korán meghaltak!)

Margit apjának, Lászlónak unokatestvére volt Lőrinc fia, Márk, akinek, csak egy leánytestvére lévén, a fia, Pető maradt a Gerseiek egyetlen férfi leszármazottja. Ezért úgy hitte, őt illeti a Gersei-vagyon. Így nagy energiával látott hozzá a birtokok (vissza)szerzéséhez. Ennek legnagyobb akadályát rokonában, Margitban látta. Ezért 1324-től évtizedeken keresztül perelte a királyok előtt (részben sikerrel) a Margitra szállt, illetve az általa eladományozott Gersei-birtokokat. (Az utódok még a 16. század közepén is perben álltak, például a Páhok birtokok esetében is!)

Pető Nagy Lajos nápolyi hadjáratában is részt vett, és vitézségeért új birtokadományokat is kapott. S még haszonbérletbe is vett ki birtokokat. Ez a Gersei Pető lett a névadója utódainak. (Halálának éve bizonytalan: 1376/1389?) A Pető név tehát apai eredetű vezeték-

/családnév: Pető nevű személy fia, leszármazottja. Névváltozatai: Pető, Pethő, Pethö, Petöh, Petheő, Petheö, Pettő, Pethew. A név a görög petra szóból származó Petroszra (kő, kőszikla) „megy vissza”. A latinban: Petrus. A magyar elhagyta az -us végződést, majd a -tr mássalhangzó-torlódást feloldotta az -e- bontóhanggal: Peter. A hangsúlyos első szótag megnyúlt: Péter. A Peter egy szótagra rövidült tövéből (Pet-) sok kicsinyítő képzős nevet alkottak, pl. az -ó ~ -ő képzővel: Pető.

III. A „korai” Gersei Petők

Gersei Pető felesége az ősi Hermán nemzetségből származó Hídvégi András leánya, Margit volt. (A Lackfiak is a Hermán nemből származtak!) Egy leányuk és három fiuk született: Klára Geregye nembeli Egervári Mihály felesége lett. György 1390-ben a Bars megyei Saskő várnagya. 1391-ben barsi alispán és Szentmárton (Pannonhalma, Győr megye) várnagya (Romhányi Istvánnal). 1396. szeptember 28-án a nikápolyi csatában Jolsvai Leusták (ajtonállómester, barsi stb. ispán, nádor) familiárisaként esett el a török ellen. Tamás (+1423) ifjú Garai Miklós (macsói, horvát-dalmát és szlavón bán, majd nádor, abaúji stb. ispán) familiárisa. 1395-ben a Vas megyei Kőszeg, 1398-ban a Veszprém megyei Csesznek várnagya. 1402-ben az aula (királyi udvar) tagja. 1404–09-ben abaúji (al)ispán. János (+1424) győri várnagya a Zsigmond-kor elején (?). 1402–03-ban „speciális királyi familiáris”. 1402–16-ban az aula tagja. 1403-ban – kétszer is – „relator” (indítványozó, előterjesztő). 1406-ban országnagy. 1404–05-ben győri, 1404–24-ben zalai, 1421–24-ben vasi főispán. (A 15. századtól a megyésispánok neve főispán!) 1421–24/1422–23-ban (?) Tátika várnagya.

A Gersei Petők Zsigmond hívei voltak, s így egyre gazdagodtak. 1401-ben a királytól várépítési engedélyt kaptak a Vas megyei Márványkőn. (Körmentől kelet-délkeletre, Vasvártól dél-délnyugatra, ahol a Sár patak mellett több településen is volt birtokuk, amelyeket a vár „felügyelt”, amely 1405–17 között épülhetett fel.)

Zsigmond 1423-ban a hűtlen Héder nembeli Kőszegi „Kakas” Miklós utódaitól, a Rohonciaktól/Kemendiektől a Zala megyei Kemend (ma: Kemendollár, Zalaegerszegtől északra) várát elvette, és a Gersei Petőknek adományozta. Véglegesen csak 1409-ben került a birtokukba. A vár tartozékai: Zala megyében Olaszfalu, Istvánd (vámval), (Pető)Henyé (vámval), Gyékényes, Pózva; Vas megyében Olaszka, Kalocsa, Kovácsi. 1410-ig a Gersei Petők még öt birtokadományt kaptak a királytól. Mivel Tamás második házassága is gyermektelen maradt, az egész családi vagyon János és fiai birtokába került.

– * –

Gersei Pető Jánosnak három fia volt: Dénes (+1427/1427–30 körül?), László (+1455/56?) és Péter (+1454/57 körül?). Dénes 1427-ben udvari ifjú. László 1424–26-ban Tátika várnagya (?). 1424–38-ban zalai és vasi főispán, 1435–38-ban Péterrel. Ugyancsak együtt voltak zalai főispánok 1441–48-ban, és 1441-ben vasi főispánok. László újra zalai főispán lett, talán 1453-tól 1455-ig. Udvari lovag és az aula tagja 1425–33-ban. Országnagy 1441–51-ben. Péter 1427-ben udvari ifjú. 1427–35-ben az aula tagja. 1427-ben Sopron megyei dicator (adószedő). 1435-ben udvari lovag. Talán 1439-től 1451-ig országnagy.

Vasvár 1423-tól lett örök jogon a Gersei Petők birtoka. Rezi várát és tartozékait László és Péter adományul kapta Zsigmond királytól (Brassó, 1427. június 2.), aki a Medvei családtól kobozta el, akik évekig pereskedtek, míg végül 1433.december 3-án Medvei Rudolf végleg lemondott a várnak és tartozékainak birtokolásáról. A Keszthelytől délre fekvő várhoz tartozott: Keszthely mezőváros, Rezi (a falu), Zsid (ma: Vár völgy), Falud (a mai Gyenesdiás egy része), Tomaj (vámval – a mai Cserszegtomaj része –, több alakban is: Tomaj, Tolmaj,

Tolma, Tolmand, Tolmad, Tolmád) Szövevényfölds-pusztá, majd Fenék(pusztá). Tátika várának és tartozékainak megszerzése is nagy nehézséget jelentett Jánosnak és Péternek: 1426 és 1437 között Zsigmond többször elzalogosította a várat. Ők maguk is 1435-ben kétszer kapták zálogba. Majd az 1437. augusztus 11-ei zálog után október 15-én zálog nélkül. (Bár a király még október 31-én is kért volna zálogot!) A Keszthelytől északra fekvő Tátika várának tartozékai: (Zala)Szántó mezőváros, Vátka, Hidegkút, (Kis)Kovácsi, Marcalmelléke/Teresnek, Újbécs (Zalaszentgrót és Sümeg környékén). (A várakról ezután már csak a legszükségesebbeket közlöm!)

A Gersei Petők első keszthelyi kúriája a mai Festetics-kastély helyén egy dombon állt. Fal és árok vette körül. 20 hold szántó és rét tartozott hozzá. A ház legkésőbb a 15. század elején épülhetett. 1421-ben már megvolt. Tehát előbb, mint ahogy a Gersei Petők Keszthely urai lettek.

Lászlót és Pétert Zsigmond király kíséretében „találjuk” 1430 augusztusától 1434 októberéig: Harcoltak a husziták ellen Cseh- és Morvaországban. Megfordultak Dél-Németországban, a nürnbergi birodalmi gyűlésen, Augsburgban. Részt vettek Zsigmond milánói és római koronázásán. Győzelmesen harcoltak az ellenséges firenzeiekkel. Részt vettek az egyházszakadást megszüntető bázeli zsinaton is.

Péter 1436-ban újra a király hadában szolgált. Majd az új király, Habsburg Albert seregében 1438-ban és 1439-ben a csehek és a törökök ellen.

A Gersei Petők a Zsigmond idején szerzett érdemeikért – és hogy segítették Albertet koronája megszerzésében – utóbbi megerősítette őket addigi adományaikban, illetve minden jelentős birtokukban. 1440. szeptember 21-én viszont Pozsonyban Albert özvegye, Erzsébet királyné Rezi várát – Keszthellyel együtt – Zágorhidai „Tárnok” Demeter deáknak adta (Cillei Ulrik familiárisa). Az V. Lászlóval szemben I. Ulászló mellé állt Gersei Petők visszakapták a jogtalanul elvett birtokaikat, és – többek között – a Keszthelytől északnyugatra fekvő Kehidát is megkapták. Veszteségeiket 1440-ben 300 aranyforinttal kárpótolták, 1441-ben pedig Vas és Zala megye „kamara haszna” adójával.

Márványkő és Kemend vára is – bárcsak ideiglenesen – áldozatául esett az V. László-párti Cillei-klánnak. Egyébként is több Cillei-, illetve Marcali-támadásnak voltak kitéve a Gersei Pető-birtokok, így Keszthely és keszthelyi kúriáik is több évtizeden át (kirablás, felgyűjtás). A már említett Pető-kúriában 1448-ban Péter és fia, János, 1461-ben Péter özvegye lakott.

I. Ulászló halála (1444) után László és Péter, illetve fiaik is V. László király oldalára álltak.

IV. Gersei Pető László és Péter fiai

Gersei Pető László utódai a horvátországi, Péteréi pedig a magyarországi ág képviselői lettek:

László az Alsólendvai Bánfi főúri család leányát, Annát vette feleségül. Péter első felesége Margit nevű volt. A második (1445-től) Szeri Pósa Gábor (Lackfi-rokon!) leánya, Katalin, aki – fiútestvér hiányában – leányágon örökölt hat délvidéki megyében (Arad, Temes, Krassó, Keve, Csanád, Csongrád) 2 várat és körülbelül 6–8 mezővárost és mintegy 80 települési részbirtokot. (1472–1506: ideiglenesen elvesztették, majd visszakapták) Így Péter házasságával addigi birtokait felülmúló gazdagságra tett szert.

Lászlónak három fia volt: István, Miklós (1436–1497/99?) és György.

Miklós hatalmaskodó főúr volt, a Gersei Pető család „uralkodója” is. Hatalmának alapja a Tátika várából és Keszthelyről irányított Vas, Zala és Fejér megyékre terjedő „tartománya” volt. Már 1453-ban Bécsben „találjuk” V. László király környezetében. 1456–57-ben vasi főispán, 1457-ben lovászmester. Először – Györggyel együtt – támogatta Hunyadi Mátyás

királlyá választását, majd Habsburg III. Frigyes német-római császár trónigényét, de hamarosan „visszatért” Mátyáshoz. 1459–68-ban zalai, 1459-ben vasi főispán, 1461-ben pohárnokmester. 1461-től Györggyel együtt vasi főispán. 1491–94-ben újra zalai főispán. 1466–67-ben Rezi várának „parancsnoka”. 1459-ben testvérel, Györggyel és unokatestvéreivel, Péter fiaival, Jánossal és Györggyel várépítési engedélyt kapott Mátyás királytól. Márványkő várát pedig megerősíthették. 1460-ban a király tanács tagja. Ekkor vásárolt Budán házat. 1464-ben – testvérel, Györggyel együtt – több királyi adományban is részesült. 1470-ben még királyi udvari vitéz, de aztán egy időre kikerült a királyi udvarból.

Miklós testvére, György a bécsi egyetem hallgatója volt 1469-ben. 1471-től a királyi udvar vitéze, ahol élete végéig szolgált. Ezért vett házat Budán 1482-ben.

A keszthelyi Gersei Pető-kúriában valószínűleg Péter fiai, János (+1522) és György (+1522) laktak 1469-ben. János még 1499-ben is. Miklósnak is lehetett háza Keszthelyen, ugyanis özvegyét, Rátkai Margitot végrendelete miatt 1503-ban itt keresték fel a fehérvári konvent emberei. Ez a ház a mai Fő tér délnyugati végében lehetett, és Miklós fia, Tamás örökölte, aki még 1531-ben is birtokolta. Miklós Ferenc nevű fia pedig 1513-ban a Szent Miklós-városrészben építtetett házat, amely azonban 1550-ben már romos volt, mert az 1548-as török támadásnak esett áldozatul, amikor a támadók felgyújtották a várost.

A mai Fő tér és a Kossuth köz északi oldalán lévő telek földesúri házhely volt. Itt, a tér délnyugati végében még a Gersei Petők tátikai ágának utolsó tagja, László (+1677) is építtetett egy alapincézett házat. Ő egyébként a mai Kossuth Lajos utcában 1658 körül 60 forintért eladott egy fél házat vitézlő Szántó Mártonnak és feleségének.

A mai Pető- vagy Goldmark-háznak ismert épületet (Kossuth Lajos utca 22.) valószínűleg Péter fiatalabbik fia, György építtette, aki 1520-ban Antal nevű fiával lakott ott. Akkor támadt rájuk László fia, János és annak fia, „Sánta” Ferenc. 1548-ban ez Antal kúriája. Erről az épületről Koppány Tibor két véleménye (1962. 25–26., 124. és 1993. 166.): „Középkori eredetű, a XVIII. században barokk stílusban teljesen átépítették.” – „A közelmúltban [1993 előtt!] végzett helyreállítást megelőző helyszíni kutatás eredményei alapján megdőlt az a helyi hagyomány, amely szerint az épület középkori. Falaiban semmi erre utaló nyomot nem találtak!” (Pincéjében azonban középkori építészeti részek vannak!)

1474-ben Miklósnak 30, Jánosnak 43 és a plébánosnak 6 portája volt Keszthelyen. (Ez legalább ezer lakost jelentett.)

Miklós testvére, György 1476 októberében a leendő királynét, Aragóniai Beatrixot Magyarországra hozó nászkíséret tagjaként Ferrarában járt négy lovasa élén. 1486-ban – a királynéi udvar familiárisaként – Mátyás király őt küldte különleges felhatalmazással a királyné unokaöccse, Estei Hippolit választott esztergomi érsek elé, hogy annak megfelelő fogadását előkészítse.

Péter fiai, János és György és leányai házasságuk révén kerültek kapcsolatba bárói családokkal. János Gúti Ország Mihály nádor fiának, Jánosnak az özvegyét, Szécsényi Annát vette feleségül 1474-ben. Ezzel zálogban Tolna megyében három birtokot kapott 11 faluval. Igaz, ezeket 1504-ben a Gúti Ország család visszaváltotta. János második felesége Pósa Zsófia volt. György Mátyás király híres hadvezérének, Magyar Balázsnak a leányát, Mártát vett el. Sógora pedig a másik híres hadvezér, Kinizsi Pál lett, akinek Márta testvére, Benigna volt a felesége. György második felesége Buzlai Balázs özvegye, Butkai/Ruttkai (?) Kata(lin). Ezekkel a házasságokkal – ideiglenes veszteségeik ellenére – újra jelentős birtokgyarapodást értek el a Gersei Petők. Leánytestvéreik is jól mentek férjhez: Julianna Báthori Andrásához, Dorottya/Dóra Rozgonyi Jánoshoz. (Feisztnél – 1986. 94. – négy leánytestvér „szerepel”: Dorottya/Dóra, Fruzsina, Margit, Jusztina.)

Mátyás halála (1490) után a Gersei Petők megosztottak a zalai váruradalmakon.

Miklós és János is ott volt 1490. július 31-én a Pozsony megyei Farkashidán abban a bárói csoportban, amely II. Ulászlót magyar királlyá választotta. Ekkor Habsburg Miksa betört az

országba, és elfoglalta a márványkői, majd a kemendi várat, amelyek jó egy év múlva kerültek csak vissza a család birtokába.

János 1490 őszén II. Ulászló felvidéki, 1491-ben pedig zalai kapitánya volt. 1498-tól 1507-ig (?) királyi tanácsos. Az országgyűlési névsorokban 1500-ban és 1505-ben a bárók között említik. „Megtaláljuk” a királyné környezetében is. A királyi gyermekek udvarmestere is volt.

V. Gersei Pető Miklós utódai (a „horvát ág”)

Gersei Pető László fiának, Miklósnak hat fia érte meg a felnőttkort, akik közül ötven hosszú ideig is éltek. Egy leányáról, Annáról is „tudunk”, akinek Kusalyi Jakcs Ferenc volt a férje. A fiúk: László, Tamás (+1537 körül), Péter, „Haragos” Ferenc („tátikai horvát ág”, +1537 körül), István (+1531 előtt), Miklós. (A sok örökös miatt felaprózódott a birtoktest!)

László Corvin János herceg szolgálatában állt. Ő szerzett elsőként birtokot Horvátországban: A Varasd megyei Béla várat kapta meg Mátyás király fiától. (Tehát igazándiból innen a „horvát ág” elnevezés!) László halála után testvérei, Ferenc és István kapták meg a bélai birtokot. Zágráb megyében Ivanec vára is László tulajdonába került.

Tamás 1502-ben Somogy megye tíz településén szerzett birtokokat. Majd 1513-ban visszaváltott elzálogosított birtokokat Enyingi Imrétől: Zalában Keszthely, Fenék(puszt), Tomaj, Falud, Rezi (falu), (Zala)Szántó, Vátka, Hidegkút, Kovácsi, Istvánd, Pacsa, Mindszent, Szentpéter; Vasban Vasvár, Kistilaj, Oszkó, Olaszka; Fejér megyében Martonvásár.

Tamás 1520 körül volt Rezi birtokosa. Házasságával (felesége: Sulyok Magdolna) 140 Bihar megyei porta jutott a birtokába. Gyermekeik: Krisztina, Gergely, Benedek, Tamás. Krisztinának három férje is volt: Szekcsői Herceg Miklós, Tombó János és Henye Bernát. Gergely 1519 és 1524 között a Vas megyei Pápcó prépostja (?). Benedek (+1586 előtt) örökölte a két horvátországi várat és a Bihar megyei 140 portát.

Amikor 1526 után a Gersei Petők két pártra szakadtak (két király!) – és Habsburg Ferdinánd-párti lett Péter fia, György fia, Péter és János –, Péter Devecseri Csóron Andrással szövetkezett Szapolyai János ellen. Így vette el annak Zsófia nevű leányát. Viszont János fia, a Szapolyai-párti „Sánta” Ferenc fia, Gáspár Csóron Annát, és a „mi” Benedekünk Csóron Fruzsínát. (Miklós fia, „Haragos” Ferenc és Péter fia, György fia, Antal Szapolyai-párti!) Benedek 1542-ben zalai, 1557–60-ban varasdi (Bélán élt!) alispán. Fiai nevét nem tudjuk, csak annyit, hogy a 18. század elején Benedek utódaival halt ki a Gersei Petők „horvát ága”. Utolsó tagjuk gróf Gersei Pető János volt. Tamás fia, Tamás 1570 előtt meghalt, mivel abban az évben felesége, Paksi Katalin, valamint testvére, Benedek és Miklós fia, István fia, László a birtokairól rendelkeztek: Többek közt megosztottak a Tátika, Kemend és Rezi, valamint Pelbárhida (Bihar megye), Béla és Ivanec várakhoz tartozó birtokaikról. Tamásnak és Paksi Katalinnak Gábor és Gergely nevű fiai a Bocskai-felkelés idején (0604–06) kitarítottak a magyar király (Habsburg I. Rudolf) mellett. (Egy Gersei Pető János is! Talán a testvérük?) A fiúk 1611-ben osztozkodtak a keszthelyi és a kemendi várakhoz tartozó Zala és Vas megyei birtokokon. Ez az 1513-as állapothoz hasonló, de ahhoz képest hiányzik Fenék(puszt), Vátka, Szentpéter (és természetesen Martonvásár, amelyet a török már 1541-ben elfoglalt). Viszont itt még szerepel Hidegkút, Zsid, Petőhenye, Pózva, Páli, Jánosfalva, Gyékényes, Ollár, Gerse.

„Haragos” Ferenc Rezi és Tátika birtokosa is volt („tátikai horvát ág”). Gyermekei: Balázs, Mihály, Gáspár és Erzsébet. Mihály (+1570-es évek – somogyi birtokokkal is rendelkezett) felesége Nádasdi Erzsébet. Gáspár (+1567 előtt) felesége Vesei Anna, aki 1567-ben Kasztellánfi Péterhez ment feleségül. Erzsébet férje Sulyok Balázs volt. Mihály fiai:

Ferenc és Farkas. Ferenc fiai: György és Menyhárt/Menyhért. György felesége Ostfi Orsolya, fiuk György, aki 1621. december közepén halt meg.

István Rezi birtokosa is volt (1520 körül). Fiai: István, András (+1581?) és László. András 1543-ban rovásadó összeíró és adószedő volt Zala megyében, 1555-ben Tátika ura. Leányát, Juditot Vázsonykői Horváth János vette feleségül. László fia a krónikáiról Gergely (Béla vára, 1570 körül-?, 1629). 1596–97-ben országos főkapitány. Varasdi alispán, 1609-től babócsai kapitány (?). Horvát küldöttként többször részt vett a magyar országgyűlésen. 1609-ben Bekovich Ilonát, 1618-ban Patacsics Annát vette feleségül. 1619-ben királyi biztos. Krónikája a hunoktól 1626-ig tárgyalja az eseményeket. Címe: Rövid Magyar Cronica sok rendbéli fő históriás könyvekből... Kéziratban maradt művét 1660-ban Bécsben adta ki vagy Zrínyi Miklós vagy a környezetéből valaki. 1702-ben is megjelent. A 18. században többen – kiegészítve – kiadták: Kassa, 1734., 1738., 1753. Utóbbi kiadásának hasonmása Rövid magyar krónika címmel 1993-ban jelent meg.

VI. A Gersei Petők „rezi ága” – Báró Gersei Pető János és a keszthelyi végvár

Ahogy már az előző fejezetben említettem, a Gersei Petők „horvát ágában” a sok örökös miatt felaprózódott a Miklós-féle birtoktest. Ugyanez történt György fiainál („tátikai ág”). Viszont János birtokait egyedüli fia, „Sánta” Ferenc örökölte („rezi ág”).

Érdeemes arról is beszélni, hogy amíg a 15. században 2, majd 3; 1523-ig 6; az 1540-es években már 12 birtokosa volt Kemendnek, Rezinek és Tátikának. Az 1550-es években 8-an maradtak. Ahogy már láttuk, addig is többször megtörtént az uradalmak felosztása. 1549-re a törökök elfoglalták a délvidéki és Fejér megyei birtokokat. Viszont az Arad megyei Szódi uradalom 27 portával még megvolt. Újabb birtokmegosztások, illetve családi szerződések is történtek (1550, 1552, 1561, 1566). 1550-ben a keszthelyi birtokról is vitázták a felek (és még 39-ről, váraik tartozékairól).

A Gersei Pető család tagjai közül kétségtelenül János (Tátika, 1525–Bécs, 1578. január 22.) személye a legjelentősebb Keszthely végvára történetében. Kivételes felelősségérzet hajtotta akkor, amikor a mezőváros kolostorát és templomát „végházzá”, végvárrá alakíttatta.

Apja, „Sánta” Ferenc (?–1536 vagy előtte?) Tátika várnagya volt 1522-től haláláig. Anyja Ráskai Margit, akitől – testvéreivel együtt – összesen 133 portát örökölt Bereg, Gömör, Nógrád (ráskai és csői uradalmak) és Zemplén (3 falu) megyében.

János dédapja az a Péter, aki testvéreivel, Lászlóval Rezi és Tátika várát kapta adományul Zsigmond királytól. S Rezivel Keszthelyt is. Nagyapja pedig János királyi tanácsos és udvarmester. (Lásd az előző fejezetekben!) A „mi” Jánosunk még déd- és nagyapjánál is – méltán – kivételesebb karriert „futott be”.

II. Lajos király özvegyének, Habsburg V. Károly német-római császár, spanyol király és I. Ferdinánd magyar király húgának, Máriának, a németalföldi kormányzónak (Brüsszel) udvarában nevelkedett. Mint huszárkapitány részt vett V. Károly francia és német protestáns alattvalói (a schmalkaldeni szövetség) elleni 1546–47-es győztes háborúban.

1549. április 7-én Prágában – katonai és udvari szolgálataiért – bárói címet kapott Boldizsár (+1551) és Gáspár (+1552) testvéreivel együtt. 1549 (?) és 1555 között – Báthori Andrással – Somogyvár várnagya. 1550-től haláláig Rezi vár kapitánya. 1552-től főkapitányi rangban. A várát megerősítette, átépítette a török veszély okán. Reziből irányította a várhoz tartozó uradalmat, s így Keszthelyt is. Bár Rezi volt állandó lakhelye („rezi ág”), de Bécsben is rendelkezett házzal. 1552-ben ideglenesen oda is költözött, és 1552–56-ban I. Ferdinánd király főpohárnokmestere lett.

1551-ben királyi vitézként Temesvár környékén harcolt a török ellen, és a lippai (Aradtól kelet-délkeletre) vár kapitánya is volt. 1553–1571-ben Sopron megye főispánja és soproni

főkapitány. 1556-ban Szigetvárnál sikeresen harcolt a török ellen. 1557–59-ben kassai főkapitány. 1559-ben részt vett Szerencs (Miskolctól kelet-északkeletre) ostromában. Ugyancsak 1559-ben – feleségének, Elisabeth von Sinzendorfnak köszönhetően is – alsó-ausztriai honosságot nyert. Majd 1563. június 10-én bekerült az alsó-ausztriai Herrenstadtba, azaz a főrendek közé. A 16. század második felében ez csak hét magyar főnemesnek sikerült. Ebben a sorban ő volt a második – nyilván a bécsi udvari és katonai szolgálataiért. 1561–78-ban főkamrás, a Magyar Tanács tanácsosa.

1562-ben 400 fős huszárcsapatot vezetett, amikor a magyar udvarnokok és nagyurak I. Ferdinánd királyt és Miksa főherceget a prágai cseh és – kisebb részben – még a frankfurti német királykoronázásra elkísérték.

1563–66, illetve 1563–77 között komáromi főkapitány, illetve főispán. 1566-tól a komáromi hajóssereg kapitánya. 1565-ben megszerezte a Zemplén megyei Sztropkó várát, ahol aztán fiai, István és Ferenc éltek. (Róluk lásd később!) 1573-ban zólyomi főispán és főkapitány. 1576–78-ban a dunántúli kerület (a Duna melléki hadak) főkapitánya.

Jánost országos méltóságai általában a bécsi udvarhoz kötötték, de nem feledkezett meg a török előnyomulás idején Balaton-melléki birtokainak védelméről sem. Amikor 1548-ban a törökök kifosztották és felégették Keszthelyt (Faluddal együtt) – a Pető-kúriát is –, a ferences szerzetesek elhagyták kolostorukat és templomukat, a Gersei Petők pedig ideiglenesen a kolostorba költöztek.

A központi helyen álló, kőből épült kolostort – Veszprém 1552. június elsejei török megszállása után – a Gersei Petők fegyveresei foglalták el. 1552 szeptemberétől 1553 januárjáig János állta a zsoldjukat. Az őrség nagysága azonban messze elmaradt a szükségesnek ítélt 50 főtől. Ezért is javasolta 1553 januárjában János az őrhely lerombolását. Bár Keszthely portáinak kevesebb mint egyharmadát bírta, mégis neki kellett áldoznia a vár fenntartására (hasonlóan Rezihez), mert a többi Gersei Pető nem ezt tette. Keszthelyi jövedelmeit kiegészítette néhány más birtokáival (például: Somogyvár 22 portájának, illetve a 3 Páhoknak ideiglenes jövedelmével), valamint udvari és országos tisztségeinek jövedelmével. Csak 1561 júniusában – Hegyesd várának április 17-ei eleste után – kötöttek egy olyan családi szerződést, amelyben Keszthely esetében 6 gyalogos és 1 tisztartó ellátását vállalta a család. Majd 1571-ben János egyezsége lépett testvére, Gáspár özvegyével, Csóron Annával és fiaival, Kristóffal és Mihállyal, amely szerint Keszthelyen 2-2 darabontot tartanak el. A család többi tagja lemondott várbeli 7 részéről.

Bár a végvár egyre jelentősebb lett, 1566 őszéig csak alacsony fokú volt a megerősítése. Csak árkokkal vették körül. Az őrség létszáma pedig erősen változott, és összetétele is heterogénebb volt a királyi helyőrségek létszámánál. János 1561 márciusában I. Ferdinánd királyhoz fordult, aki utasította a csobánci és tihanyi vár kapitányát, Gyulaffy Lászlót, Tátika és Keszthely vizsgálatára, amely meg is történt. Nádasdy Tamás nádor pedig a védők számának húsz gyalogossal való növelését tartotta szükségesnek. Augusztusban a király utasította a Gersei Petőket Tátika, Rezi és Keszthely gondosabb őrzésére – a török megszállás veszélyére hivatkozva. Zala megye két főispánja 6 lovas, a győri generális pedig királyi gyalogosokat küldött Keszthelyre. János többször intézett kérelmet a keszthelyi fegyveresek eltartása ügyében a Magyar Kamarához, de azok egyelőre nem találtak meghallgatásra.

Veszprém 1566. június végi visszafoglalása és Szigetvár szeptemberi török kézre kerülése nyomán a novemberben kanizsai főkapitánynak kinevezett Tahy Ferenc – végvári főtisztek kíséretében – Keszthelyen is járt. Elhatározták a ferences kolostor megerősítését, „családi” végvárrá fejlesztését. Tahy 50 gyalogost is hátrahagyott. Majd 1567 februárjában az Egerszegen tartott Zala megyei közgyűlés kötelezte a főurakat és a birtokos nemeseket, hogy három hónapig 10-10 gyalogost tartsanak saját költségükön a keszthelyi végvárban. A májusi közgyűlés pedig a zsoldfizetést is elrendelte. Majd 1573-ban – János kérésére – 20-20 lovas és gyalogos is érkezett.

1566 őszén János nagyobb mennyiségű hadianyagot is adott a várnak, köztük két tarackot (1-2 fontos golyót vető lövegek), szakállas (nehéz-)puskákat, golyókat és löport. (Az 1577-es kimutatásban: 2 tarack, 28 szakállas puska, 3 mázsa lőpor.)

Az 1567-es országgyűlésen elrendelték, hogy állandó lovas katonaság tartózkodjon a várban. (Pontosabban: a palánkkerítéssel körülvett külső várban, a hostátban.)

Az „igazi” várrá alakítás kezdeményezőjének, a munkálatokat egyedül felvállaló – és már a „végház” létesítése óta bőven áldozó – Jánosnak költségeit mindez tetemesen megnövelte. 1566–67 fordulóján és 1567-ben is (1572 elejéig további munkálatok) folyt az „igazi” várrá alakítás. Erről Müller Róbert így ír (2000. 86.): „...befalazták a kolostor ajtaját, ablakait, a templom kapuja elé – kapuközépig – egy kisebb, négyszögletes bástyát emeltek, kijavították [és megmagasították] a falakat, megerősítették a – ferencesek szokása szerint a templom hajója és szentélye találkozásánál lévő – tornyot, a kolostor területén pincét és szobákat építettek. A templomot három oldalról [Ny, D, K] fallal vették körül, amit az erődítményt övező vízesárokba kitermelt földdel töltöttek fel. (...) Az árok szélessége 7-8 m között változott – az északi oldalon volt a legkeskenyebb –, és egy kb. 80x80 m-es területet vett körbe. A főbejárat a nyugati oldalon lehetett, de délről is be lehetett jutni a várba. Mindkét kapuhoz gerendahíd vezetett az árkon át. ...az északnyugati saroknál... ágyútorony... (...) Vastag[abb] falai alapján ez volt egykor az ágyúbástya.” (Végh Ferenc 2002-ben megjelent könyve kitér még a kolostor és a templom leírására, illetve a vár belső tereirendezésére és a vár további sorsára.)

1576/77-től már véglegesen királyi fizetésű őrsége volt a keszthelyi végvárnak: 11 lovas és 40 gyalogos – a győri főkapitányság alá rendelve.

János 1567 körül (1570?) rokonát, György fia, Antal fia, Pált Reziből – ahol addig várnagy volt – Keszthelyre költöztette, és megtette az vár parancsnokának 1574-ig mint magánföldesurat.

1573 szeptemberében János részbirtokosa volt Kemend és Tátika várának, valamint egyszemélyben bírta a lakhelyéül szolgáló Rezi várát és a keszthelyi várát. Ugyanebben az évben átengedte néhai Gáspár nevű öccse fiainak, Kristófnak és Mihálynak Vas megyei birtokait, valamint Zalában Kemend, Rezi és Tátika vártartományok ráeső birtokhányadát is. Ezzel a lakhelyéül szolgáló Rezi és az általa építtetett Keszthely várának osztatlan, kizárólagos tulajdonjogát is. Majd 1575-ben kinevezte Keszthely kapitányának. Kristóf addig Hans Rueber kassai főkapitány parancsnoksága alatt szolgált tíz lóval. (Rueber János barátja volt közös bécsi szolgálatuk óta.) Másik bécsi udvarnoktársa, Andreas Kielmann pedig akkor győri főkapitány volt. Nála ajánlotta be János másik rokonát, Péter fia, György fia, János fiát, Pált a győri, majd a komáromi sereg soraiba. Utóbbi esetben éppen a rokon János főkapitány keze alá került mint huszár. Pál 1567–89-ben lett Tátika ura, utána Kemendé. Apja, János előtte, 1545–67-ben. Kemend ura is volt.

A „tátikai ág”-ból (Péter fiának, Györgynek a leszármazottai) György fia, Antal is volt Tátika ura 1536–38-ban és 1542–1556-ban is (?). (Erről az ágról lásd később!)

János fiai, István és Ferenc egyedül örökösei lettek a Nógrád, Gömör, Zemplén és Bereg megyei füleki, gödei, sztropkói, rászkai és csői uradalmaknak. Érdekes, hogy ők örökölték apjuk testvéreinek, Gáspárnak füleki és gödei várbirtokát – és nem a fiai, Kristóf és Mihály –, amelyeket Gáspár királyi adományként kapott egri hősiességéért. Érdemes megemlékezni róla: Ő az 1540-es évek végén Nádady Tamás országbíró (a későbbi nádor), illetve dunántúli országos főkapitány szolgálatában állt. Majd I. Ferdinánd király hadnagya lett. 1552-ben 40 lovasa élén Dobó István főkapitány főhadnagyaként vett részt Eger várának védelmében. A vár leggyengébb részének, a külső várnak volt a parancsnoka, és az Ókaput védelmezte. A Szent Mihály napi ostromkor különösen kitüntette magát, amikor a janicsárok elfoglalták az Ókaput, és csaknem bejutottak a várba. Ő a lábán megsebesült, és az eszméletét is elvesztette.

Nem lehet tudni, hogy az egri győzelem utáni halálát sebesülése okozta-e. (Ő is szerepel Gárdonyi Géza Egri csillagok című regényében!)

Gersei Pető János fiai, Ferenc és István vitték tovább a bárói ágat. Mindketten Bocskai István erdélyi fejedelem (1604–06) mellé álltak felkelése idején (valószínűleg fiskális vagy hűtlenségi per miatt). István 1608 februárjában kérelmet nyújtott be egy kapitányságért vagy a Szepesi Kamara elnökségéért, illetve a Magyar Tanácsban tanácsosi kinevezéséért. Mint „képzett és katolikus ember” ez utóbbi címet meg is kapta Prágában. Március 20-án megjelent a Titkos Tanács rendelete az Udvari Kamarához intézve fizetésének április elsejétől való folyósításáról, amelyről április 10-én Mátyás főhercegeit is értesítették. Ferenc Forgách Zsigmond országbíró, felső-magyarországi kapitány seregében ezredesként hadakozott Báthori Gábor erdélyi fejedelem ellen Erdélyben 1611-ben, és utána Moldvában halt meg.

Valószínűleg János dédunokája volt az a Gersei Pető Zsigmond (+1675. április 14.), aki 1654–72-ben felső-magyarországi főkapitány-helyettes, 1655-ben ónodi kapitány, 1658–69-ben felső-magyarországi kerületi és kassai végvidéki főkapitány, és 1670-től haláláig Zemplén megye főispánja.

A Gersei Pető család az 1766-ban elhunyt Zsigmonddal (valószínűleg János szépunokájával) „halt ki fiúágon”.

VII. A keszthelyi végvár további sorsa – A Gersei Petők „tátikai ága”

Báró Gersei Pető Kristóf (+1600. szeptember, Somogy megye: Bolondvár, Balatonszemes mellett) 1575 és 1600 között volt Keszthely végvárának kapitánya. Apja báró Pető Gáspár (+1552), anyja Csóron Anna, felesége Bezeredy Krisztina. Testvére Mihály (+1587 előtt), aki az 1570-es években török fogságban volt. Az ő felesége Sitkei Anna, fiaik István (+1611, felesége Bakocha Orsolya) és Ferenc (+1606).

Kristóf 1581-ben zalai alispán volt. Mint várkapitánynak első számottevő fegyverténye rokonával, Majtényi László pápai kapitánnyal együtt 1582 elején történt: A törökök a Balaton jegén átkelve a Kenenesalját rabolták. Amikor a zsákmánnyal és a foglyokkal visszatértek, a keszthelyi és pápai végvári vitézek meglepték és tönkreverték őket. 1586-ban Ali koppányi (Somogy megye, ma: Törökkoppány) bég (aga?) támadását verte vissza a keszthelyi vár őrsege. 1587 telén egy 1700 fős sereg – Nádasdy Ferenc fővezér, a „fekete bég” vezetésével – , köztük a keszthelyi katonák is megtámadták Koppányt, felgyújtották a települést és a várat, valamint Alit is foglyul ejtették. Ali utódja 1589-ben ütött rajt Keszthely városán, de a várat nem tudták bevenni. Viszont 1589. március 6-án elfoglalták és kifosztották, majd felgyújtották Tátika várát. Rezi esetében: Hogy a tátikai eset meg ne ismétlődjön, talán maguk a Gersei Petők semmisítették meg korszerűtlen középkori várukat. Ugyanis 1589. április 10-én a Haditanács – Kristóf és a rokonság kérésére – engedélyt adott Rezi és a kiégett Tátika várának lerombolására. Egy 1589. szeptember 9-ei okirat már mindkét várat romként említi. A királyi helyőrséget befogadó keszthelyi végvár nélkülözhetőve tette a két vár fenntartását, és a hozzájuk tartozó uradalmak így Keszthely vártartományáva lettek: Rezi (a falu), Zsid, maga Keszthely, Tomaj, Falud, Fenék(puszt), illetve (Zala)Szántó, Kiskovácsi, Hidegkút, Vátka. Így Keszthely az uradalmi igazgatás központja is lett.

1595-ben a keszthelyi helyőrség létszáma: 25 lovas és 100 gyalogos. Utóbbiak létszáma 1600-ra tízzel nőtt.

1596-ban a szigetvári bég, Naszuf hatezer lovassal lest vetett a magyaroknak Kanizsánál, és megfutamtította őket. Kristóf súlyosan megsebesült, de a következő évben, amikor Naszuf Kanizsa alá érkezett, egy török bajvívó lovas főtisztet párbajban mégis megölt.

Kristóf 1597. február 13-án – Jánoshoz, nagybátyjához hasonlóan – alsó-ausztriai főúr lett. (1600. február 1-jén ott megvette Leopoldsdorfot, amely talán Jánosé is volt [?].)

Kristófot 1597 tavaszán – a keszthelyi vár kapitányságát megtartva – ideiglenes jelleggel kanizsai főkapitánynak is kinevezték. Így Nádasdy Ferenc dunántúli kerületi főkapitány mellett ő is kezdeményezője és aktív részese lett az 1599. évi dél-dunántúli (főleg somogyi) török elleni keresztény ellentámadásnak. A Pálffy Miklós tábornok és Adolf von Schwarzenberg győri végvidéki főkapitány vezetésével lezajlott hadműveletben elfoglalták (Vár)Geszttest (Komárom megye), Bolondvárt, (Öreg)Lakot és Koppányt (Somogy megye), Ozorát és Dombó(vár)t (Tolna megye). Bolondvár kapitányának Kristófot nevezték ki. A keszthelyi helyőrség egy részét pedig oda csoportosították át.

Amikor 1600 szeptemberének közepétől Kanizsát ostromgyűrűbe zárta Kodzsa Szinán nagyvezér hada, és közeledett hozzájuk Budáról a Lala Mehmed ruméliai beglerbég vezette sereget, utóbbiak – egy napi ostromot követően – rákényszerítették az ellenállás beszüntetésére a bolondvári helyőrséget, amelyen nem könyörültek. Itt esett el Kristóf is. (Öreg)Lak helyőrsége ezután elhagyta a várat.

Az 1600-as év végén Osztópáni Perneszi Györgyöt nevezte ki a bécsi hadvezetés a keszthelyi végvár kapitányának. Ő az 1593-ban meghalt Gersei Pető György fia, János fia, Pál feleségének, Kerecsényi Fruzsínának a második férje volt. Pál a „tátikai ágból” származott. (Erről már előbb is volt szó!). György fiai: Antal (+1556), Imre, György, János (+1567) és Péter (+1574 körül). Antal 1535-ben feleségül vette Akosházi Sárkány János leányát, Borbálát, s ezzel a hegyesdi várból és vártartományából részbirtokot kapott (Balaton)Győrökön, Válluson, Vindornyszőlősön, valamint két Pozsony megyei faluban. János 1550–55-ben (?) zalai alispán. Péter 1535-ben vette feleségül Csóron Zsófiát. 1542-ben és 1566–73-ban zalai alispán. Nem volt utódja. Antal fiai: Pál és Ambrus (+1585). 1568-ban elfoglalták (Balaton)Győrök várát. János fiai: Pál (+1593) és Ambrus (+1586). Utóbbi is volt Kemend parancsonoka. 3 lánya: Zsuzsa(nna), Anna, Éva. Utóbbi második férje: Szarvaskendi Sibrik Oswald, akinek birtokrésze volt Kemend várában, és Pál után annak kapitánya lett. Ambrus 1581–85-ben zalai alispán, 1581–82-ben Zala országyűlési képviselője.

Perneszi György 1605-ig volt Keszthely kapitánya. Közben 1603 augusztusában az újra magyar kézre került Bolondvár kapitánya is lett, ahol 30 huszárnak és 100 gyalogosnak parancsnokolt. 1605-ben a Bocskai István vezette Habsburg-ellenes felkelés alvezérének, Némethy Gergelynek a dunántúli hadműveletek során sikerült maga mellé állítania a keszthelyi helyőrség nagy részét, és magát Perneszi kapitányt is, akit aztán Némethy Nándorfehérvárra küldött a törökökhöz, hogy azok segítsenek. A Habsburg-ellentámadás hatására Török István pápai főkapitány csapatával a keszthelyi helyőrséget újra a király hűségére térítette. Perneszi 1605 augusztusában – Batthyány II. Ferenc dunántúli főkapitány és más főurak támogatását élvezve – Bécsbe ment, hogy visszakaphassa a keszthelyi kapitányságot. A győri főkapitány azonban Szentgyörgyvölgyi Bakács I. Sándort, volt pápai hadnagyot nevezte ki a keszthelyi vár élére.

Bakács 1602 januárjában feleségül vette Gersei Pető Kristóf Kata nevű leányát. A másik leányt, Sárát pedig Nádasdi Darabos János. A két férj örökölte a Gersei Pető-birtokot, nemcsak a Kristóf, hanem a két leány által megszerzett Mihály-féle örökrészt is. Megosztottak a keszthelyi váron és vártartományon is. Bakács saját birtokaihoz ügyes birtokpolitikával újabbakat is szerzett még. Némethy ellentámadása következtében Keszthely újra a felkelők kezére került, ugyanis a katonák többsége önként átadta azt. Az uralkodóhoz hű, körülbelül 40 hajdúnak el kellett hagynia a várat. Mihály fia, István önkényesen magához ragadta a vár parancsnokságát. Az uralkodó azonban 1608 októberében már formálisan is Bakácsot nevezte ki kapitánynak. Bakácsnak azonban csak 1609. július végén vagy augusztus elején sikerült ostrommal elfoglalnia a várat. Gersei Pető István kárpótlásul megkapta az alkapitányi posztot. Bakács haláláig, 1626-ig kapitány maradt. 1621-ben a vár Bethlen Gábor mellé állt. Bakács 1625-ben bárói címet szerzett. Az ő időszaka alatt több családi megállapodás is történt. 1609 és 1618 között a várvédelmi hozzájárulás: Bakács és Darabos 1-

1 puskás hajdú kiállítására és egész éves javadalmozására kötelezte magát. István özvegye és a „tátikai ág”-ból való Gáspár (György fia, János fia, Pál fia) egyaránt két gyalogos tartását vállalta. A porkoláb havi illetményét pedig a részbirtokosok együttesen állták. Kristóf leányai (Bakács és Darabos felesége) 1616. október 3-án megosztottak a Gersei Pető-kastélyon (amely még 1686-ban is állt), a vár belső beosztásán, 1618-ban a birtokokon. A Gersei Petők kezén egyre fogyott a keszthelyi rész, mert az zömmel a leányági örökösöké lett.

A fentebb említett „tátikai” Gáspár 1617-ben zalai alispán volt, 1620-ban pedig zalai országgyűlési követ. Kiskomárom alkapitányi posztját is betöltötte. Felesége: Péchy Judit. Gyermekeik: László (+1677. május 5. előtt – lásd később!), Ferenc, Zsuzsa(nna) és Judit. Lászlóval halt ki a „tátikai ág”.

A keszthelyi végvár közben tovább épült – már 1600 körül – mind külsőleg, mind belsőleg. A 17. század második negyedében a vár nyugati szárnya már háromszintes; a belső vár körül, az árkon kívül, az északi és a keleti oldalon kettős, a déli és a nyugati oldalon szimpla palánkfal; a bejárat az északnyugati saroknál, a kettős palánk között álló, az őrségnek is helyet adó két épület között a régi hídhoz és a kolostorhoz vezető bejárat; a palánkfal délnyugati sarkánál körbástyás ágyúállás; a keleti oldalon a két palánkfal közötti térség részben beépítve; a tótól a vár alá vezető széles csatorna. (Müller, 2000. 91–92.) A 17. század közepén már a belső várost is vizesárok, sánc és palánkfal vette körül.

A keszthelyi végvár kapitányainak, illetve főkapitányainak további névsora és szolgálati ideje:

Báró Szentgyörgyvölgyi Bakács Farkas főkapitány: 1626–+31.

Ákosházi Sárkány Miklós kapitány: 1632–+42.

Tar Márton kapitány: 1643–48.

Szentgyörgyvölgyi Bakács II. Sándor főkapitány: 1649–+ 51.

Ákosházi Sárkány János főkapitány: 1652–56.

Tóti Lengyel István főkapitány: +1656.

Gersei Pető László főkapitány: 1656–58 (!).

Nagyszarvi Babócsay Ferenc kapitány: 1659–73.

Szentgyörgyvölgyi Bakács III. Sándor főkapitány: 1674–+83.

Galántai Esterházy Mihály kapitány: 1684.

Thury Farkas kapitány: 1684–+86.

Tóti Lengyel János főkapitány: 1686–1701.

Szentgyörgyvölgyi Bakács Lukács kapitány: ?1702–11/12.

A keszthelyi vár helyőrségének létszáma:

1605: 25 lovas, 100 gyalogos.

1610 és 1615: 15, 50.

1620: 50, 100.

1625: 25, 100.

1630–95: 100, 100.

(1635-től tüzérség: 1, „extra”: 1.)

1700: 74, 100 (tüzérség: 1, „extra”: ?).

A keszthelyi végvár kapitányai, illetve katonái hol egyénileg, hol más zalai várakkal együtt harcászati szövetségben vettek részt különböző törökellenes akciókban:

A Kiskomárom, Zalavár, Szentgyörgyvár, Szentgrót és Keszthely közötti szövetség még azt is lehetővé tette, hogy például ha Kiskomáromban létszámesőkentés következett be, a keszthelyi helyőrségből oda csoportosították át katonákat. Az 1637 karácsonya előtt napokban

– egy török rajtaütés során – éppen a Keszthelyről érkezett segítség mentette meg a kiskomáromi végházat.

1639 novemberében szentgróti (és sümegi) katonákkal együtt vettek részt a keszthelyiek egy sikeres Kanizsa környéki portyán. 1641-ben pedig a sziglietiekkel. 1650 februárjában Bakács II. Sándor Hídvégnél tönkrement egy portyára összegyűlt sereget, de azok ezt megbosszulták: Három sikertelen roham után negyedszerre elfoglalták Keszthelyt (a várost), amelyet kifosztottak és felgyújtottak.

1652 augusztusában a kiskomárom vár főkapitánya, báró Gersei Pető László kért Ákosházi Sárkány János keszthelyi főkapitánytól gyalogosokat.

Keszthely Szigliettel, Csobáncsal, Vázsonnyal és Tihannyal önálló várkörzetet alkotott. Ezek a várak rendelkeztek a Balatonon hajóparkkal és az átkeléshez szükséges tapasztalattal. Keszthelyen a 17. század közepén egy kisebb hajóépítő műhely is működött, ahol Gersei Pető László kiskomáromi főkapitány elkészíttette a hídvégi révhez szánt kompot. Ezek a várak télen az északi part települései ellen irányuló török portyákat tartóztatták fel. A Budát Kanizsával összekötő útvonalat is biztosították.

1651-ben a németek, 1662-ben az olaszok és Bádeni Lajos egy gyalogszázada is állomásozott Keszthelyen – mint a Habsburg Monarchia alakulata.

Gersei Pető László 1659-ben lett báró. Császári és királyi tanácsos is volt. Első felesége Bessenyei István kiskomáromi főkapitány leánya, Magdolna, a második Thököly Mária, akinek a kölcsöneivel, illetve okos birtokpolitikával a Gersei Pető család egykori birtokainak jelentős részét László megszerezte, így Keszthelyt és a „horvátországi ág” részhányadát is. Ugyanakkor zálogban Szentgyörgyvár és Szentgrót várát és uradalmát is birtokolta. Mint keszthelyi földesúr több jobbágyának adott el birtokokat. Csapatait pedig saját költségén tartotta. Főkapitány volt Vázsonykon, Kiskomáromban (1648–64/65?), közben 1656 decemberétől 1658-ig Keszthelyen is (1657-től: Babócsay Ferenc alkapitányra bízta a napi ügyek vitelét), Zalavár–Hídvégen (1665–71). 1671-ben egerszegi algenerális lett, azaz a Kanizsával szembeni végvidéki főkapitány-helyettes (a Kanizsa ellen vetett végek főkapitány-helyettese).

Mivel két fia, István és János nem érte meg a férfikort, öröksége özvegye új férjének, Nádasdy Istvánnak a kezére jutott. A férj hűtlensége miatt a Magyar Kamara is részesedést szerzett a keszthelyi várban és uradalmában 1683-ban. A kincstári birtokrész háromnegyedét 1686-ban Esterházy János győri vicegenerális váltotta magához, a negyedrészt Esterházy Pál nádoré lett, aki 1687-ben rokona, János javára erről lemondott. 1689-ben János Batthyány II. Ádámnak, a Kanizsával szembeni végvidéki és dunántúli kerületi főkapitánynak adta tovább keszthelyi birtokrészét. Végül 1692-től Esterházy Pál nádoré lett Esterházy János keszthelyi jószágga. Mellette a Bakács-örökösök, illetve az Ákosházi Sárkány-leszármazott, Falussy családba beházasodott Ebergényi László, Lengyel János, a „horvát ági” János és István, illetve Babócsay Ferenc rendelkezett ténylegesen is birtokrésszel a keszthelyi végvárban és a vártartomány településein.

Visszatérve a végvárhoz: 1683-as bécsi török hadjárat idején Kara Musztafa nagyvezér nagy sereggel feldúlta a keszthelyi palánkot, de a belső várat nem tudta elfoglalni. Bakács III. Sándor Thököly Imre szövetségese lett 1683-ban. A Habsburg-felszabadító harcok sok kárt okoztak Keszthelyen és környékén. A keszthelyi végvár katonái is részt vállaltak a felszabadító harcokból: 1684 júniusában ott voltak a Győrnél összevont seregben. Részt vettek az 1685-ös hadműveletekben és az 1686-os budai ostromban is. Az utóbbi eseten Tóti Lengyel János főkapitány tisztként irányította az ostromlókat. A további hadműveleteknek is részesei lettek a keszthelyiek, például a Duna-menti harcokban.

A keszthelyi végvárat valószínűleg 1701 novemberében hagyta el a katonaság, de még 1722-ben is részben állt az árok- és a palánkfal-rendszer. Annak ellenére, hogy a vár zöme már romos volt. (A Rákóczi-szabadságharc idején betöltött szerepe: A hajdúk Rákóczihoz

álltak. 1704–05: Bottyán János, 1706: Bercsényi Miklós hadseregszemléje, 1707–08: élelem- és hadianyag-raktár, Bottyán főhadiszállása. A kurucok 1709 nyaráig tartózkodtak Keszthelyen.) 1717-ben Falussy László és Ebergényi László birtokcseréje Keszthelyt is érintette. Ebergényi kivételével a keszthelyi földesurak lemondtak várbeli részükről a ferences szerzetesek javára, akik 1723-ban visszatértek. 1738–39-ben Festetics Kristóf szerezte meg Keszthelyt és környékét az örökösöktől.

Irodalomjegyzék

(válogatás – többek között az oklevél- és okmánytárakat sem sorolom fel)

- Balogh Gyula: Vas vármegye nemes családai. 1901.
- Békefi Remig: A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. 1907., 2009. (reprint)
- Bontz József: Keszthely város monográfiája 1896.
- Dornyay Béla: Keszthely végvár a török világban. 1935.
- Dornyay Béla: Keszthely és egykori vára múltjából. Balatoni Múzeum Értesítője, 1941/2.
- Dornyay Bála–Vigyázó János: A Balaton és környéke. Útikalauz. 1934., 2012. (reprint)
- Engel Pál: A magyar királyi nagybirtok megoszlása a XV. században. 1970.
- Engel Pál: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387–1437). 1977.
- Engel Pál: Magyarország világi archontológiája (1301–1457). I–II. 1996. – CD-ROM: Középkori magyar genealógia. 2001.
- Entz Géza–Gerő László: A Balaton-környék műemlékei. 1958.
- Eszes László: Keszthely mezőváros és végvár. Adalékok a település történetéhez. Különlenyomat az Építés- és Építészettudomány XVI. kötet 1–2. számából. 1984.
- Feiszt György: Fejezetek a Gersei Pető család történetéből. Zalai Gyűjtemény, 25. 1986. 77–94.
- Fercsik Erzsébet–Raátz Judit: Keresztnevek enciklopédiája. A leggyakoribb női és férfinevek. 2009.
- Fügedi Erik: A 15. századi arisztokrácia mobilitása. 1970.
- Fügedi Erik: Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon. 1977.
- Gyerák István: Adatok és gondolatok Felsőpáhok község történetéhez. 1950–1960. (kézirat)

- Hajdú Mihály: Családnevek enciklopédiája. Leggyakoribb mai családneveink. 2010.
- Herényi István: Magyarország nyugati végvidéke (800–1242). 1996., 1997., 1999.
- Herényi István: Helytörténeti lexikon (800–1400). Nyugat-Magyarország az Árpádok és az Anjouk korában. 2000.
- Holub József: Zala megye története a középkorban. I. A megyei és egyházi közigazgatás története. 1929. III. A falvak története. 1950. (kézirat). IV. Zala megye nemesi családjai 1526-ig. 1961. (kézirat)
- Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I–III. 1900–1901., 1995. (reprint – benne: Csoma József: Magyar nemzetségi címerek. 1904.)
- Kertész Károly (szerk.): Tapolcai életrajzi lexikon. 3. 2006.
- Kiss Gábor (szerk.): Zalai életrajzi kislexikon. 2005. (3., javított kiadás)
- Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. I–II. 1997. (más kiadások: 1978., 1983., 1988.)
- Koppány Tibor: A Balaton környékének műemlékei. 1993.
- Koppány Tibor–Péczely Piroska–Sági Károly: Keszthely. 1962.
- Kristó Gyula: Az Árpád-kor háborúi. 1986
- Kristó Gyula (főszerk.): Korai magyar történeti lexikon. 1994.
- Ladó János: Magyar utónévkönyv. 1971., 1972. (kétszer)
- Ladó János–Bíró Ágnes: Magyar utónévkönyv. 1998. (6. utánnomás)
- Mályusz Elemér: Zsigmond király uralma Magyarországon (1387–1437). 1984.
- Markó László (főszerk.): Új magyar életrajzi lexikon. V. 2004.
- Molnár András (szerk.): Zala megye archontológiája (1138–2000). Zalai Gyűjtemény, 50. 2000.
- Morvai István: Gersei Pethő Gergely élete és krónikája. 1912.
- Müller Róbert (szerk.): Keszthely története. I. 2000.
- Müller Róbert: A keszthelyi Fő tér. Zalai Múzeum, 13. 2004. 193–205.
- Müller Róbert: Keszthely és a Kis-Balaton. 2006.

- Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. VII. 1860. – reprint: V. 1988.
- Németh József: Zala megye műemlékei. 1979.
- Palatinus József: Vas megyei nemes családok története. 1913.
- Pálffy Géza: A magyar nemesség bécsi integrációjának szinterei a 16–17. században. Fodor Pál–Pálffy Géza–Tóth István György (szerk.): Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. 2002.
- Pálffy Géza: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. 2010.
- Pappné Beke Judit (főszerk.): Keszthelyi életrajzi lexikon. 2010.
- Pór Antal: Nemes Magyar Pálné asszony (1310–1372). Katolikus Szemle, III. 1889.
- Radnóti Aladár–Gerő László: A Balaton régészeti és történeti emlékei. 1952.
- Schneider Miklós: Vas vármegye kétségtelen nemesei. 1940.
- Szántó Imre: A végvári rendszer kiépítése a Balaton környékén (1541–1566). A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 11. 1972.
- Szántó Imre: Hévíz története. I. Az őskortól az 1857. évi tagosítás befejezéséig. 1977.
- Szántó Imre: Keszthely végvár a dunántúli végvári rendszerben. Somfai Balázs (szerk.): A Dunántúl településtörténete. VII. 1987.
- Szántó Imre–Szántó Endre: Alsópáhok és Felsőpáhok története. 1990.
- Szatlóczy Gábor: A Rezi vár históriája. 2000.
- Szatlóczy Gábor: A Tátika vár históriája. A Gersei Pethő család és tátikai váruradalmuk története. 2001.
- Szentpétery Imre: V. István ifjabb királysága. Századok, 63. 1929.
- Végh Ferenc: A keszthelyi végvár építéstörténete (XVI–XVII. század). 2002.
- Végh Ferenc: Birodalmak határán. A Balaton partján. Keszthely végvárváros a XVI–XVII. században. 2007.
- Wertner Mór: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. II. 1892.
- Zákonyi Ferenc (szerk.): Hegyesd, Tátika, Rezi. 1961.

Melléklet

Az irodalomjegyzékben feltüntetett egyes művekben, illetve más művekben található kiegészítő anyagok (főleg képek) listája

Az irodalomjegyzékben szereplő művekben:

Koppány, 1993. 32. o.: A Keszthely-szentmiklósszegi Pető-kúria reneszánsz ablakának rekonstrukciója – Hátralátvány: 73. kép: A Pető-ház udvara

Koppány–Péczy–Sági, 1962. 25. o.: Keszthely a 15. század elején (rajz) – 27. o.: Keszthely a 16. század elején (rajz) – 28. o.: Keszthely végvár a 16. században (rekonstrukció) – 29. o.: Keszthely vára 1569-ben (?) (Giulio Turco rajza nyomán) – 31. o.: Keszthely a 17. század elején (rajz) – 81. o.: Keszthely végvár a 17. század elején – 122–123. o.: A Pető-ház és udvara

Müller, 2000. 134. o.: Giulio Turco alaprajza a keszthelyi várról – 135. o.: Török oklevél, melyet a kiskeszthelyieknek írtak – 135. o.: A keszthelyi vár alaprajza és távlati képe 1651-ből

Müller, 2006. 17. o.: A Pető-ház udvara

Nagy, 1988. 263. o.: A Gersei Pető-címer

Szatlóczi, 2000. 74. o. és 2002. a borító hátoldalán: A Gersei Pető-címer

Végh, 2002. A könyv végén: 1. Giulio Turco rajza a keszthelyi végvárról (1571–1572) – 2. A keszthelyi végvár 1570 körül (rekonstrukció) – 3. A keszthelyi végvár alap- és látrajza Octavian Leuckhard felmérése nyomán (1651) – 4. A keszthelyi végvár alap- és látrajza, karlsruhei gyűjtemény (1667) – 5. Az egykori ferences kolostor és a Fehér-bástya, északnyugati látkép (1878–1891) – 6. Ugyanaz, északi látkép (1878–1891)

Végh, 2007. 271. o.: A balatoni védelmi övezet a 17. század közepén (térképvázlat) – 272. o.: Keszthely zalai vártartománya a 17. század közepén (térképvázlat) – 276. o. A keszthelyi végvár 1570 körül (rekonstrukció) és Giulio Turco rajza a keszthelyi végvárról (1571–1572) – 277. o.: A keszthelyi végvár alap- és látrajza Octavian Leuckhard felmérése (1651) és A keszthelyi végvár alap- és látrajza a Badisches Generallandesarchiv, Karlsruhe gyűjteményéből (1667) – 279. o.: Keszthely katonatársadalmának összetétele és javadalomviszonyai a 17. század közepén (táblázat) – 280–285. o.: Táblázatok: Keszthely királyi helyőrségének létszámviszonyai 1577-től 1700-ig – 288–291. o.: Családfák: A Gersei Petők és rokonaik

Az irodalomjegyzékben nem szereplő művekben:

Képek a Pető házról: Mászáros T. László-művek: Keszthely Európában. 2006. 33. o. – Szeretettel vár Keszthely. 2007. 19. o. és 2012. 57. o. – Müller Róbert-művek: Keszthely. 1995. 51. o. – A régi Keszthely képeslapokon. 2004. 51. o. – Keszthely tegnapelőtt... tegnap... és ma. 2004. 58–59. o. (Ebben még: 14. o.: A Gersei Pető-címer) – Sági Károly: Keszthely és környéke. 1978. (?) 42. o. – Darnay-Dornyay Béla: Keszthely török okiratai a Balatoni Múzeumban. 1942. (3 irat!)